

دانشکده اصول الدین
USUL AL DEEN COLLEGE

غیر دولتی غیر انتفاعی

گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد

موضوع

بررسی تطبیقی مباحث علوم قرآنی در تفسیر منهج الصادقین و تفسیر قرطبی

استاد راهنما

حجت الاسلام و المسلمین دکتر احمد عابدی

استاد مشاور

حجت الاسلام و المسلمین دکتر عبدالرضا زاهدی

نگارش

مدینه امانی

زمستان 1388

دانشكده اصول الدين
USUL AL DEEN COLLEGE

غير دولتي غير انتفاعي

قسم علوم القرآن و الحديث

رسالة ماجستير

عنوانها

دراسة مقارنة لمباحث علوم القرآن بين التفسير القرطبي و التفسير المنهج الصادقين

استاذ المشرف

حجة الاسلام و المسلمين الدكتور احمد عابدى

استاذ المشاور

حجة الاسلام و المسلمين الدكتور عبدالرضا زاهدى

إعداد

مدينه امانى

السنة 1431

تقديم به امام رئوف:

این اثر ناچیز را اگر قابل باشد، به
محضر شمس الشموس، انیس
النفوس علی بن موسی الرضا علیه
السلام تقديم می نمایم.

سپاس و ستایش

سپاس می گویم خدایی را که سپاسگویی را کلید ذکرش و سببی برای فزونی لطفش و دلیلی بر نعمت ها و عظمت خویش قرار داده است. و درود می فرستم بر محمد (ص) و خاندان گرامی اش که گشودن و بستن کارها به دست ایشان است.

و رحمت خداوند بر روح بلند و ملکوتی حضرت علامه عسکری (رحمة الله علیه) ذریه ی اهل بیت (ع) که با بنا نهادن بنیانی بر اساس تقوا راه تحصیل و پویش علوم اهل بیت (ع) را برای دوستدارانشان فراهم نمود.

و تقدیر و تشکر می نمایم از استاد ارجمند جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر احمد عابدی که راهنمایی این رساله را تقبل نمودند، و استاد گرامی جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر زاهدی که مشاوره ی این رساله را به عهده داشتند و از خداوند منان آرزوی طول عمر و توفیق طاعت الهی را برای اساتید بزرگوار می نمایم.

همچنین از حمایت های بی دریغ یار و همراه مهربان، همسر فاضل و گرامی ام جناب حجت الاسلام و المسلمین سید مصطفی حسینی تشکر و قدردانی می نمایم.

و از فرزندان عزیزم سید مهدی، سید مجتبی، معصومه سادات بخاطر کوتاهی هایی که در طول مدت تحصیل در حقشان روا داشته ام، عذر خواهی می نمایم.

و در پایان نیز از تمام دوستانی که در تهیه و آماده سازی این پژوهش به این بنده لطف نمودند، قدر دانی می نمایم.

چکیده:

این رساله شامل یک مقدمه و 11 فصل می‌باشد.

فصل اول «کلیات» شامل مباحث:

علوم قرآن، معرفی تفسیر قرطبی و مؤلف آن و معرفی تفسیر منهج الصادقین و مؤلف آن می‌باشد.

فصل دوم تا یازدهم شامل مباحث علوم قرآنی دو تفسیر مذکور با عناوین زیر می‌باشد:

نزول قرآن، محکم و متشابه، اعجاز، قرائت، نسخ، جمع و تدوین، سبب نزول، تحریف، تفسیر و فواتح

سور.

در بیان مطالب دو مفسر سعی شده است که عین کلام به صورت کامل ذکر شود و جهت تکمیل و تایید و یا احیاناً ردّ نظرات دو مفسر، از کلام صاحب‌نظرانی چون آیت الله جوادی آملی، آیت اله خویی، علامه طباطبایی، آیت الله معرفت استفاده شده است.

اتفاق نظر در اکثر مباحث بین دو مفسر دیده می‌شود، علت آن را می‌توان استفاده دو مفسر از کلام افرادی مثل ابن عباس، قتاده، مجاهد و سدّی دانست.

هر دو مفسر قائل به نزول دفعی و تدریجی قرآن بوده و اولین آیات نازل را 5 آیه اول سوره علق می‌دانند.

از میان اقوال مطرح شده در باب محکم و متشابه در دو تفسیر، قرطبی بهترین قول را این می‌داند که آیات متشابه، آیاتی هستند که علم آنها مختص خداست و راهی برای معرفت آن وجود ندارد، اما کاشانی معتقد است با جستجو و تفحص و ارجاع به محکّمات فهم آیات متشابه امکان دارد.

توجه به شأن نزول و استفاده از آن برای فهم درست آیه و تفسیر نامهای مبهم، جایگاه خاصی در دو تفسیر دارد.

هر دو مفسر وقوع نسخ در قرآن را پذیرفته و ذیل آیات متذکر شده اند. در بحث جمع و تدوین قرطبی اقوال مربوط به جمع و تدوین در عهد رسول خدا و بعد از آن را ذکر نموده، و کاشانی صراحتاً اعلام می‌دارد که: قرآن در عهد رسول خدا مجموع و مرتب و مؤلف بود علی ما هو علیه الان.

توجه به اعراب و لغت، ذکر قراءات مختلف، فراوانی اقوال و استناد اقوال به صاحبانشان از ویژگی های بارز تفسیر قرطبی است. قرطبی مفصل به وجوه اعجاز قرآن کریم پرداخته و فصاحت و بلاغت قرآن کریم را با نمونه هایی مستدل بیان نموده است.

کلید واژه:

علوم قرآن، بررسی تطبیقی، تفسیر قرطبی، تفسیر منهج الصادقین.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه: .....
۱	تبيين موضوع .....
۱	اهمیت موضوع و فایده آن .....
۲	پیشینه تحقیق .....
۲	سوالات اصلی و فرعی .....
۳	روش تحقیق .....
۴	فصل اول: کلیات: .....
۵	واژه شناسی علوم قرآن .....
۵	تاریخچه .....
۷	اهمیت و ضرورت .....
۹	موضوعات علوم قرآن .....
۱۱	معرفی تفسیر قرطبی و مؤلف .....
۱۹	معرفی منهج الصادقین و مؤلف .....
۲۷	فصل دوم: نزول قرآن .....
۲۸	بخش اول: وحی .....
۲۸	۱-۱-۲- آغاز نزول .....
۲۹	۲-۱-۲- وحی در لغت .....
۲۹	۳-۱-۲- کاربردهای «وحی» در قرآن .....
۳۲	۴-۱-۲- وحی در اصطلاح .....
۳۲	۵-۱-۲- معنای «وحی» در کلام قرطبی .....
۳۴	۶-۱-۲- معنای «وحی» در کلام کاشانی .....
۳۵	۷-۱-۲- اقسام وحی .....
۳۶	۸-۱-۲- اقسام وحی در کلام قرطبی .....
۳۷	۹-۱-۲- اقسام وحی در کلام کاشانی .....
۳۹	بخش دوم: کیفیت نزول قرآن .....
۳۹	۱-۲-۲- کیفیت نزول قرآن در شب قدر .....
۴۰	۲-۲-۲- واژه شناسی «انزال» و «تنزیل» .....
۴۱	۳-۲-۲- کیفیت نزول قرآن در کلام قرطبی .....
۴۲	۴-۲-۲- کلام کاشانی در کیفیت نزول قرآن .....
۴۳	۵-۲-۲- فوائد نزول تدریجی .....
۴۵	بخش سوم: اولین آیه و سوره .....
۴۶	۱-۳-۲- اولین آیه و سوره در تفسیر قرطبی .....

۲-۳-۲- اولین آیه و سوره نازل شده در تفسیر منهج الصادقین ۴۷
خلاصه: ۴۹

فصل سوم: محکم و متشابه ۵۰

مقدمه ۵۱
معنای لغوی محکم و متشابه ۵۲
معنای اصطلاحی محکم و متشابه ۵۳
آیات محکم «ام الكتاب» ۵۴
احکام و تشابه در قرآن ۵۵

بخش اول: محکم و متشابه در کلام قرطبی ۵۶

۱-۱-۳- معنای محکم در کلام قرطبی ۵۶
۲-۱-۳- علت تشابه در آیات قرآن ۵۶
۳-۱-۳- اقوال مختلف پیرامون محکم و متشابه در کلام قرطبی ۵۷

بخش دوم: محکم و متشابه در کلام کاشانی ۶۱

۱-۲-۳- تعریف محکم ۶۱
۲-۲-۳- تفاوت معنای محکم در آیه ۷ سوره آل عمران و آیه ۱ سوره هود ۶۲
۳-۲-۳- تفاوت معنای متشابه در آیه ۷ سوره آل عمران و آیه ۱ سوره هود ۶۲
۴-۲-۳- اقوال مختلف پیرامون محکم و متشابه در کلام کاشانی ۶۳

بخش سوم: علت تشابه در آیات قرآن ۶۶

۱-۳-۳- آغاز اختلافات در محکم و متشابه ۶۶
۲-۳-۳- سخن آیه الله معرفت ۶۷
۳-۳-۳- سخن علامه طباطبایی ۶۷
۴-۳-۳- حکمت وجود تشابهات در کلام قرطبی ۶۸
۵-۳-۳- حکمت تشابهات در کلام کاشانی ۶۸
۶-۳-۳- بیان علامه طباطبایی در نقد حکمت وجود تشابهات در قرآن ۶۹

بخش چهارم: امکان فهم آیات متشابه ۷۰

۱-۴-۴- چه کسی تأویل تشابهات را میداند؟ ۷۰
۲-۴-۴- معنای تأویل ۷۰
۳-۴-۴- داننده تأویل تشابهات در کلام قرطبی ۷۱
۴-۴-۴- داننده تأویل تشابهات در کلام کاشانی ۷۴
۵-۴-۴- «راسخان در علم» چه کسانی اند؟ ۷۵
۶-۴-۴- کلام علامه طباطبایی ۷۶
۷-۴-۴- پیرو تشابهات چه کسانی اند؟ ۷۹
۸-۴-۴- اهداف پیروان متشابه در کلام قرطبی ۷۹
۹-۴-۴- پیروان متشابه در کلام کاشانی ۸۰
۱۰-۴-۴- ذکر نمونه «محکم و متشابه» ۸۱
خلاصه: ۸۶

فصل چهارم: اعجاز ۸۷

مقدمه: ۸۸
معنای اعجاز ۸۸
ویژگی های معجزه: ۸۹

۹۰	تفاوت معجزه با سحر: .....
۹۱	تفاوت معجزه و کرامت: .....
۹۱	ویژگیهای منحصر به فرد قرآن .....
۹۲	معنای تحدی .....
۹۲	مراحل تحدی در قرآن .....
۹۴	بخش اول: اعجاز قرآن در کلام قرطبی .....
۹۴	۱-۱-۴- معنای معجزه در کلام قرطبی .....
۹۵	۲-۱-۴- شرایط معجزه از نگاه قرطبی .....
۹۵	۳-۱-۴- انواع معجزه .....
۹۶	۴-۱-۴- انواع معجزه در کلام قرطبی .....
۹۶	۵-۱-۴- وجوه اعجاز قرآن کریم .....
۹۷	۶-۱-۴- وجوه اعجاز قرآن کریم در کلام قرطبی .....
۹۷	وجه اول: نظم بدایع قرآن .....
۹۷	فرق «شعر» با «وحی» .....
۹۸	وجه دوم: تفاوت اسلوب .....
۹۸	وجه سوم: استواری بی نظیر .....
۹۹	وجه ۴ و ۵ و ۶ و ۷ .....
۱۰۰	اخبار غیبی در قرآن .....
۱۰۱	وجه هشتم: اعجاز تشریحی .....
۱۰۲	ویژگیهای احکام و قوانین قرآن .....
۱۰۲	وجه نهم: حکمت‌های بالغه .....
۱۰۲	وجه دهم: عدم اختلاف در سراسر قرآن .....
۱۰۳	قول به «صرفه» .....
۱۰۴	کلام قرطبی در ردّ قول «صرفه» .....
۱۰۵	نمونه‌هایی از فصاحت قرآن کریم .....
۱۰۶	مراحل تحدی در قرآن در کلام قرطبی .....
۱۰۶	بلاغت قرآن کریم در نگاه قرطبی: .....
۱۰۷	تناسب معجزات انبیاء با شرایط جامعه: .....
۱۰۸	بخش دوم: «اعجاز» در کلام کاشانی .....
۱۰۹	۱-۲-۴- قرآن فی نفسه معجزه است .....
۱۰۹	۲-۲-۴- «تحدی» در کلام کاشانی .....
۱۱۰	۳-۲-۴- وجوه اعجاز در کلام کاشانی .....
۱۱۰	۴-۲-۴- چند نکته در کلام کاشانی .....
۱۱۲	خلاصه: .....
۱۱۳	فصل پنجم: قرانت .....
۱۱۴	بخش اول: معنای قرانت .....
۱۱۵	۱-۱-۵- عوامل اختلاف قراءات .....
۱۱۶	۲-۱-۵- شرح حال قاریان در تفسیر قرطبی .....
۱۱۶	۳-۱-۵- طبقات قراء در منهج الصادقین .....
۱۱۷	اسامی قراء سبعة در کلام کاشانی .....
۱۱۹	بخش دوم: روایت سبعة احرف .....
۱۲۰	۱-۲-۵- روایت سبعة احرف در کلام قرطبی .....
۱۲۱	اقوال پنج گانه در روایت سبعة احرف .....

۱۲۱	..... قول اول
۱۲۲	..... قول دوم
۱۲۳	..... قول سوم
۱۲۴	..... قول چهارم
۱۲۵	..... قول پنجم
۱۲۵	..... ۵-۲-۲- روایت سبعة احرف و قراءات سبع
۱۲۶	..... ۵-۲-۳- حدیث عمر و هشام
۱۲۸	..... ۵-۲-۴- روایت سبعة احرف در کلام کاشانی
۱۲۹	..... ۵-۲-۵- سبعة احرف در کلام دیگران

۱۳۲	..... بخش سوم: الف) قرائت صحیح و اعراب قرآن
۱۳۳	..... الف) ضوابط تشخیص قرائت صحیح:

۱۳۴	..... ب) رابطه قرائت و اعراب قرآن
۱۳۷	..... ۵-۳-۱- معنای اعراب
۱۳۷	..... ۵-۳-۲- اعراب قرآن
۱۳۸	..... ۵-۳-۳- توجه قرطبی به اعراب قرآن
۱۳۹	..... ۵-۳-۴- توجه به اعراب در تفسیر منهج الصادقین
۱۴۴	..... خلاصه:

فصل ششم: نسخ در قرآن ۱۴۵

۱۴۶	..... بخش اول: ناسخ و منسوخ
۱۴۷	..... ۶-۱-۱- معنای لغوی «نسخ»
۱۴۷	..... ۶-۱-۲- معنای اصطلاحی:
۱۴۸	..... ۶-۱-۳- نسخ و تخصیص
۱۴۹	..... ۶-۱-۴- نسخ و بداء
۱۵۰	..... ۶-۱-۵- مفهوم آیت

۱۵۲	..... بخش دوم: «نسخ» در کلام قرطبی
۱۵۲	..... ۶-۲-۱- فایده شناخت ناسخ و منسوخ در کلام قرطبی
۱۵۲	..... ۶-۲-۲- معنای نسخ در کلام قرطبی
۱۵۳	..... ۶-۲-۳- اقسام نسخ در کلام قرطبی
۱۵۴	..... ۶-۲-۴- راههای شناخت ناسخ در کلام قرطبی
۱۵۴	..... ۶-۲-۵- چند نکته در کلام قرطبی
۱۵۵	..... ۶-۲-۶- سخن علامه طباطبایی
۱۵۶	..... ۶-۲-۷- نسخ در کلام کاشانی
۱۵۶	..... معنای «نسخ»
۱۵۶	..... اقسام نسخ

۱۵۹	..... بخش سوم: نسخ در آیات قرآن
۱۶۱	..... ۶-۳-۱- نظر علامه عسگری درباره «نسخ»
۱۶۲	..... ۶-۳-۲- شرایط نسخ
۱۶۵	..... ۶-۳-۳- شرایط ارکان نسخ
۱۶۶	..... ۶-۳-۴- تقسیمات ناسخ و منسوخ

۱۶۹	..... بخش چهارم: شبهات نسخ
-----	----------------------------

۱۶۹	۶-۴-۱- بررسی نمونه هایی از آیات ناسخ و منسوخ
۱۶۹	۱- آیه نجوی
۱۷۰	۲- آیه عدد مقاتلین
۱۷۳	۳- آیه عفو اهل کتاب
۱۷۴	۴- آیه قبله
۱۷۷	۵- آیه وصیت
۱۸۲	۶- سوره انعام آیه ۷۰
۱۸۳	۷- آیه ۵۴ سوره الذاریات
۱۸۳	۸- آیه ۲۱ سوره غاشیه
۱۸۴	۹- آیه ۱۷ سوره طارق
۱۸۴	۱۰- آیه ۹۶ سوره مؤمنون
۱۸۵	۱۱- آیه ۹ سوره احقاف
۱۸۶	۱۲- آیه ۴۵ سوره طور
۱۸۶	۱۳- آیه ۱۲۲ سوره توبه
۱۸۷	۱۴- آیه ۳۹ سوره توبه
۱۸۷	۱۵- آیه ۱۲ سوره توبه
۱۸۹	خلاصه:

فصل هفتم: جمع و تدوین قرآن..... ۱۹۰

۱۹۱	بخش اول: جمع و تدوین قرآن
۱۹۱	۱-۱-۷- معانی «جمع»
۱۹۲	۲-۱-۷- آرای علماء در جمع قرآن
۱۹۳	۳-۱-۷- نظر قرطبی درباره جمع و تدوین قرآن کریم
۱۹۶	۴-۱-۷- موضع حضرت علی «ع» در مقابل جمع قرآن
۱۹۷	۵-۱-۷- نظر کاشانی در «جمع قرآن»
۱۹۸	بخش دوم: ترتیب آیات و سوره
۱۹۸	۱-۲-۷- دیدگاه اول
۲۰۰	۲-۲-۷- دیدگاه دوم
۲۰۰	۳-۲-۷- دیدگاه سوم
۲۰۲	۴-۲-۷- نظر «قرطبی» در ترتیب آیات و سوره
۲۰۴	۵-۲-۷- نقد دیدگاه توقیفی
۲۰۷	بخش سوم: تناسب آیات و سوره
۲۰۷	۱-۳-۷- معنای تناسب
۲۰۸	۲-۳-۷- تناسب آیات
۲۰۹	۳-۳-۷- کلام قرطبی در تناسب آیات و سوره
۲۰۹	۴-۳-۷- کلام کاشانی در تناسب آیات و سوره
۲۱۳	بخش چهارم: نگارش قرآن کریم
۲۱۳	۱-۴-۷- نوع خط قرآن
۲۱۴	۲-۴-۷- مراحل تکمیل رسم الخط عثمانی
۲۱۵	۳-۴-۷- نظر قرطبی
۲۱۶	۴-۴-۷- موضع دانشمندان در برابر رسم الخط قرآن
۲۱۹	خلاصه:

فصل هشتم: شناخت سبب نزول..... ۲۲۰

مقدمه

۲۲۱	معنای «اسباب».....
۲۲۲	فوائد شناخت سبب نزول.....
۲۲۴	راههای شناخت اسباب نزول.....
۲۲۵	بخش اول: قرطبی و سبب نزول.....
۲۲۵	۱- شأن نزول آیه ۷۵ سوره توبه:.....
۲۲۶	۲- آیه ۱۱ سوره مجادله.....
۲۲۸	۳- آیه ۱۰۳ سوره آل عمران.....
۲۲۹	بخش دوم: کاشانی و سبب نزول آیات.....
۲۲۹	۱- آیه ۹ سوره حشر.....
۲۲۹	۲- آیه ۹ سوره مجادله.....
۲۳۰	۳- آیه ۱۲ سوره مجادله.....
۲۳۲	۴- آیه ۴ سوره صف.....
۲۳۳	بخش سوم: نگاهی به فوائد شناخت سبب نزول در دو تفسیر:.....
۲۳۳	۱- فهم درست آیه با استفاده از سبب نزول.....
۲۳۳	۲- سبب نزول آیه ۱۵۸ سوره بقره در کلام قرطبی.....
۲۳۴	۳- سبب نزول آیه ۱۵۸ سوره بقره در کلام کاشانی.....
۲۳۵	۲- تفسیر نامهای مبهم.....
۲۳۵	آیه ۶ سوره حجرات.....
۲۳۶	آیه ۳۳ سوره احزاب.....
۲۳۹	بخش چهارم: نگاهی به شأن نزول آیه اکمال و تبلیغ در دو تفسیر.....
۲۳۹	شأن نزول آیه اکمال در دو تفسیر.....
۲۴۳	۱- ۴- ۸- ۲- شأن نزول آیه تبلیغ در دو تفسیر.....
۲۴۹	خلاصه:.....

فصل نهم: تحریف..... ۲۵۱

۲۵۲	مقدمه.....
۲۵۲	معنای تحریف.....
۲۵۴	اقسام تحریف.....
۲۵۶	ضرورت عدم تحریف قرآن.....
۲۵۸	بخش اول: تحریف در کلام قرطبی.....
۲۵۸	۹-۱-۱- معنای تحریف.....
۲۵۹	۹-۱-۲- نظر قرطبی درباره تحریف قرآن.....
۲۶۱	۹-۱-۳- سخن ابن انباری.....
۲۶۴	۹-۱-۴- سخن ابو عبید.....
۲۶۷	بخش دوم: تحریف در کلام کاشانی.....
۲۶۹	۹-۲-۱- معنای تحریف در کلام کاشانی.....
۲۷۰	خلاصه:.....

فصل دهم: تفسیر..... ۲۷۱

۲۷۲	بخش اول: تفسیر و فضیلت آن.....
۲۷۲	۱۰-۱-۱- معنای لغوی تفسیر:.....
۲۷۲	۱۰-۲-۱- معنای اصطلاحی تفسیر:.....
۲۷۳	۱۰-۳-۱- فضیلت تفسیر در کلام قرطبی.....
۲۷۴	۱۰-۴-۱- طبقات مفسرین در تفسیر قرطبی.....

۲۷۷	..... فضیلت علم تفسیر قرآن در کلام کاشانی
۲۷۸	..... معنای تفسیر در کلام کاشانی
۲۷۸	..... اقسام معانی
۲۸۰	بخش دوم: تفسیر به رأی
۲۸۱	..... ۱-۲-۱۰ - الجامع و تفسیر به رأی
۲۸۱	..... ۲-۲-۱۰ - روایات درباره تفسیر به رأی
۲۸۲	..... ۳-۲-۱۰ - سخن ابن انباری در تفسیر حدیث ابن عباس
۲۸۲	..... ۴-۲-۱۰ - سخن ابن انباری در تفسیر حدیث جندب
۲۸۳	..... سخن ابن عطیه
۲۸۳	..... ۵-۲-۱۰ - معنای نهی از تفسیر به رأی در کلام قرطبی
۲۸۵	..... ۶-۲-۱۰ - نتیجه سخنان قرطبی
۲۸۵	..... نظر قرطبی درباره روایت عایشه و جندب
۲۸۷	..... ۷-۲-۱۰ - بیان دکتر محمود زلط
۲۸۷	..... ۸-۲-۱۰ - تفسیر به رأی در کلام کاشانی
۲۹۰	بخش سوم: منابع تفسیر
۲۹۱	..... ۱-۳-۱۰ - انواع منابع تفسیر
۲۹۱	..... ۱ - قرآن
۲۹۲	..... تفسیر قرآن به قرآن در الجامع
۲۹۵	..... تفسیر قرآن به قرآن در منهج الصادقین
۲۹۶	..... ۲ - روایات معصومین (علیهم السلام)
۲۹۸	..... قرطبی و استفاده از روایات در تفسیر
۲۹۸	..... قرطبی و تفسیر موقوف بر سماع
۲۹۹	..... جایگاه نقل در الجامع
۳۰۲	..... روش قرطبی در تفسیر مأثوره از پیامبر
۳۰۴	..... روش قرطبی در تفسیر مأثور از صحابه و تابعین
۳۰۵	..... جایگاه روایت در تفسیر منهج الصادقین
۳۰۷	..... استفاده از کلام مفسران در تفسیر منهج الصادقین
۳۱۰	..... ۳ - منابع لغوی
۳۱۰	..... انواع منابع لغوی
۳۱۱	..... مباحث لغوی و ادبی در الجامع
۳۱۳	..... توجه به اعراب در تفسیر قرطبی
۳۱۴	..... مباحث بلاغی
۳۱۵	..... ذکر اشعار در الجامع
۳۱۷	..... مباحث ادبی در منهج الصادقین
۳۱۷	..... مباحث لغوی
۳۲۰	..... مباحث نحوی
۳۲۱	..... مباحث بلاغی در منهج الصادقین
۳۲۳	..... استفاده از اشعار
۳۲۵	..... ۴ - منابع تاریخی
۳۲۵	..... استفاده از منابع تاریخی در «الجامع»
۳۲۸	..... استفاده از منابع تاریخی در منهج الصادقین
۳۲۹	..... ۵ - عقل
۳۲۹	..... جایگاه عقل در الجامع
۳۳۱	..... توجه به فقه در تفسیر الجامع
۳۳۲	..... نص و ظاهر در کلام قرطبی
۳۳۴	..... جایگاه عقل در منهج الصادقین

خلاصه: ۳۳۷

فصل یازدهم: فواتح سور ۳۴۰

مقدمه ۳۴۱

حروف مقطعه ۳۴۱

بخش اول: اقوال مشترك دربارہ حروف مقطعه ۳۴۳

بخش دوم: اقوال خاص دربارہ برخی از حروف مقطعه ۳۵۴

خلاصه: ۳۷۲

کتابنامه ۳۷۳

مقدمه:

بررسی تطبیقی مباحث علوم قرآنی در تفسیر قرطبی و منهج الصادقین.

تبیین موضوع

قرآن کریم مائده آسمانی است که هر کس براساس منابع، دانش و توان خود از این خوان رحمت الهی بهره می گیرد.

پرداختن به مسائل علوم قرآنی که به منزله مقدمه و در آمدی بر فهم آیات الهی و تفسیر و تبیین آیات نورانی قرآن کریم است، از اهمیت و اعتبار به سزایی برخوردار می باشد. مقایسه آراء علوم قرآنی مفسرین و شناخت موارد اشتراک و افتراق آنها از جمله مباحث سودمند در این زمینه است. آگاهی از مباحث علوم قرآنی مندرج در تفسیر قرطبی و تفسیر منهج الصادقین و بدست آوردن نقاط اشتراک و افتراق آنها هدف این نوشتار است.

اهمیت موضوع و فایده آن

بر ما واجب است که از این خوان نعمت الهی بهره ببریم و در این راستا از محضر مفسران بهره مند شویم.

از آنجا که علوم قرآن نقش مهمی در تفسیر دارد، بدست آوردن نظرات مفسرینی که تأثیر گذار بوده اند، بسیار اهمیت دارد. از جمله این مفسرین تأثیرگذار، قرطبی و کاشانی هستند که بدست آوردن نظرات علوم قرآنی آنها نقش وافر در ورود به معارف قرآنی خواهد داشت.

پیشینه تحقیق

در زمینه مباحث علوم قرآنی در تفاسیر مختلف کارهایی صورت گرفته است. در خصوص این دو تفسیر نیز به صورت مجزا تحقیقاتی صورت گرفته است.

درباره روش تفسیر قرطبی و شیوه نگارش آن کتابها و مقالاتی نوشته شده و اظهار نظرهایی از بزرگان ثبت و ضبط شده است. همچنین درباره منهج الصادقین نیز مقالات و نوشته هایی در نشریات و کتب مربوطه ذکر شده است.

اما در زمینه مقایسه آراء علوم قرآنی این دو مفسر کاری صورت نگرفته است. و این نوشتار در حد توان به این موضوع پرداخته است.

سوالات اصلی و فرعی

آیا قرطبی و کاشانی به مباحث علوم قرآنی پرداخته اند؟

آراء علوم قرآنی این دو کدامند؟

با توجه به دیدگاه اعتقادی مختلف قرطبی و کاشانی آیا در مباحث علوم قرآنی اختلاف نظر دارند؟
سوالات فرعی:

1- دیدگاه قرطبی و کاشانی درباره نزول قرآن چیست؟ نقاط اشتراک و افتراق آنها کدام است؟

2- دیدگاه قرطبی و کاشانی درباره محکومات و متشابهات قرآن کدام است؟

3- این دو مفسر پیرامون اعجاز قرآن کریم چه مطالبی را عنوان نموده اند؟

4- نظر این دو مفسر پیرامون جمع و تدوین قرآن چیست؟

5- آیا این دو مفسر قائل به نسخ قرآن کریم هستند؟

6- نظر این دو مفسر پیرامون تحریف قرآن چیست؟

7- این دو مفسر چه روشی را دو تفسیر اتخاذ کرده اند؟ از چه منابعی در تفسیر بهره گرفته اند؟

8- دیدگاه دو مفسر پیرامون حروف مقطعه اوایل سور چیست؟

9- توجه دو مفسر به قراءتهای مختلف چگونه است؟ درباره روایت «سبعه احرف» چه نظری دارند؟

آیا در تفسیر آیه ها به قراءتهای شاذ توجه داشته اند؟

10- دو مفسر تا چه حدی در تفسیر به شأن نزول آیات توجه نموده اند؟

روش تحقیق

روش تحقیق کتابخانه ای بوده و در مرتبه نخست از کتابهای تفسیر قرطبی (دوره 20 جلدی) و منهج الصادقین (دوره 10 جلدی) و سپس از مقالات و کتبی که در این زمینه نوشته شده، بهره گرفته است. مبنای کار را کتاب الاتقان سیوطی قرار داده و براساس آن انواع علوم قرآنی را از دو تفسیر استخراج نموده و سپس جهت تکمیل یا تایید و یا احیاناً ردّ نظرات دو مفسر مذکور از بیانات آیت الله جوادی آملی، آیت الله خویی، علامه طباطبایی و آیت الله معرفت استفاده شده است.

دامنه تحقیق: تفسیر منهج الصادقین و تفسیر قرطبی و کتب علوم قرآنی و تفاسیر دیگر از جمله المیزان .

کلیات:

«قرآن کریم، کلام خداوند و سند نبوت و معجزه جاویدان پیامبر اکرم «ص» است. دریایی ژرف و گنجینه ای تمام نشدنی از معارف والا و حکمت ها و آموزشهای متعالی است. معیار و الگو، محک درستی و نادرستی اندیشه ها و احکام و رفتار است. آنچه با قرآن مخالف باشد، بی اعتبار بوده و تطبیق و هماهنگی هر کلام و فکری با وحی الهی، دلیل حجیت و اعتبار آن است. قرآن کریم با داشتن جاذبه های گوناگون در زمینه های مختلف، همواره با گذشت اعصار و قرون، مورد توجه مسلمانان، و حتی غیر مسلمانان – بوده و در این کتاب از جهات گوناگون مطالعه کرده اند و علوم مختلفی در پیوند با معارف آن پدید آمده است.»¹

«علوم قرآن» نام مبارکی است بر تلاش های عالمان و قرآن پژوهانی که از مسائل مختلف پیرامون «شناخت قرآن» به بحث و گفتگو پرداخته اند.

---

¹ - محدثی، جواد، آشنایی با علوم قرآن، ص 9 و 11 (مقدمه).

واژه شناسی علوم قرآن

«علم» در لغت به معنای: دانستن¹، شناختن²، درک حقیقت شیء³ آمده است. و در اصطلاح به مجموعه مسائلی گفته می شود که در جهت واحدی جمع شده اند مانند: علم کلام، علم نحو⁴ و ... برای واژه «قرآن» نیز معانی متعددی ذکر شده است. اما بهتر است گفته شود که «قرآن» مشتق از «قرأ» و مترادف با معنای «قرائت» می باشد.⁵

«قرآن» در اصطلاح به معنای وحی نامه اعجاز آمیز الهی گفته می شود که به زبان عربی، به عین الفاظ و معانی از جانب خداوند و از لوح محفوظ بر قلب پیامبر «ص» اجمالاً و تفصیلاً جاری شده است.⁶

«علوم قرآن» مجموعه معارف و مهارتهایی است که برای شناخت و شناساندن، فهمیدن و فهماندن هر چه بهتر و عمیق تر قرآن کریم پدید آمده است و هدف از آن در یک کلام، قرآن شناسی و قرآن پژوهی است.⁷

علوم قرآن - شامل مباحثی مانند: تاریخ قرآن، علم قرائت، ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه و ... است.

از این مباحث با نام «علوم قرآن» یعنی با صیغه جمع یاد می شود زیرا هر یک از موضوعات علوم قرآن، به تنهایی علمی مستقل و گسترده هستند مانند: علم قرائت، علم رسم الخط و...⁸

تاریخچه

سیر تاریخی مباحث علوم قرآن همزمان با نزول وحی بر پیامبر اکرم «ص» آغاز شد. پیامبر «ص» آیات را از منبع وحی دریافت می نمود و آنها را برای صحابه خویش تلاوت و بیان فرموده و عدّه خاصی را موظف به ثبت آیات می کرد. در واقع صحابه از ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، مکی و

1 - ابن منظور، محمد، لسان العرب، ماده «علم».

2 - جوهری، اسماعیل بن حماد، صحاح، ماده «علم».

3 - مصطفی، ابراهیم و ...، المعجم الوسیط، ماده «علم».

4 - همان.

5 - حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس، ماده «قرأ».

6 - رک: دانش نامه قرآن پژوهی، بهاء الدین خرمشاهی، ج 2، ص 1630.

7 - خرمشاهی، بهاء الدین، قرآن شناخت، ص 67.

8 - معرفت، محمد هادی، آموزش علوم قرآن، ص 10.